

Per Henriksson

Kommunistiska värden

Eller en positiv socialismteori?

Ekonomerna vill att arbetarna ska förbli i samhället sådant detta har utformat sig och sådant de i sina handböcker har tecknat och stadfäst det. [/] Socialisterna vill att de ska lämna det gamla samhället å sido för att desto bättre kunna inträda i det nya samhälle, som de så omsorgsfullt utarbetat åt dem.

– Marx, *Misère de la philosophie* (1847)

Föreliggande text är ett försök till att ta sig an vissa problem som är relaterade både till hur revolutionen som kommunisering är att förstå och den mer grundläggande, till synes marxologiska frågan om värde och abstrakt arbete. Syftet är att diskutera hur och med vilka begrepp vi kan förstå värdeformen och därigenom det kapitalistiska produktionssättets rörelselagar, liksom upphävandet av dessa lagar genom etablerandet av kommunistiska relationer. Upprinnelsen till texten är behovet att diskutera och bemöta de invändningar mot kommuniseringsperspektivet som framförts av Peter Åström, samt den förståelse av värde och abstrakt arbete som ligger till grund för dessa. Vad som står på spel är hur vi förstår den situation vi befinner oss i idag med dess konkreta kamper, liksom de eventuella, framtida kommunistiska utsikterna. Om de senare finns mindre att säga, enligt mitt förmenande, än vad Åström försöker göra och som han anger som *förutsättning* för en lyckad revolution. Om kommunistiska relationer, och därmed kommuniseringen, främst bestäms negativt från den reellt existerande kapitalismen idag, kan de icke

desto mindre hypotetiskt framställas positivt som ”kommunistiska åtgärder” eller ”kommunistiska initiativ”.¹

Problemet är teoretiskt. Kommuniseringsperspektivet är inte ännu ett inslag i raddan av vänsterdogmatism som håller fram sitt program: Här är sanningen! Fall på knä! Som teoretiskt problem är dess lösning praktisk – självmedveten, begripen praxis.

De frågor som här adresseras rör vad kommunism är, vägen dit utifrån vår horisont, hur en revolution kan tänkas utspela sig, och vad det egentligen är – kapitalförhållandet, som ett historiskt specifikt samhälleligt produktionsförhållande – som avskaffas i denna revolution. Med avskaffandet av det kapitalistiska produktionsförhållandet, som i grund och botten både konstitueras av och konstituerar motsatsförhållandet mellan kapital och arbete, kapitalister och proletariat, impliceras avskaffandet även av den senare som klass. Hur kan vi förstå och artikulera det idag?² Denna avgörande aspekt av vår förståelse av kapitalismen och vår projicering av kommunistiska relationer är anmärkningsvärt nog i princip frånvarande hos Åström och kommer därför – här och nu – inte att skärskådas.³

Jag kommer att argumentera för att kommuniseringsperspektivet är ändamålsenligt för vårt behov att förstå vår tids revolution som en teoretisk och negativ avledning från den reellt existerande kapitalismen idag. Inbegripet i denna specifika revolutionsuppfattning är ett praktiskt avskaffande av de grundläggande kapitalistiska kategorierna värde, pengar, arbete både

¹ Se Leon de Mattis 2014, ”Communist measures”, *Sic* nr 2, s. 14–29, PH övers.

² En formulering av denna problematikens fundament som förtjänar att fortsätta vägleda våra ansträngningar formulerades av *Théorie communiste*: ”hur kan proletariatet, genom att agera strikt som en klass i det kapitalistiska produktionssättet avskaffa alla klasser och därmed sig självt; det vill säga: hur kan proletariatet producera kommunism?” (”Bakgrund och perspektiv”, *riff-raff* nr 8, 2006, s. 56)

³ Texten skrevs till en början som ett försök till kompensation för det faktum att Åström annonserat att han inte skulle skriva den text som var avsedd för numret och att under tecknad därför inte hade något konkret att förhålla sig till. Som framgår av texten ”Varan, värdet och kommunismen” i det aktuella numret av *riff-raff* kom Åström (under 2021–2022) trots allt att skriva några rader om problematiken. Föreliggande text (CC BY-ND 4.0) har skrivits i flera omgångar över lång tid, vilket dessvärre satt sin prägel på både form och framställning.

som värdeskapande och som separat verksamhet, och i slutändan klass. De avskaffas eftersom de utgör tingsliga och institutionella uttryck och förkroppsliganden av kapitalistiska produktionsförhållanden. De kommer att avskaffas genom etablerandet av kommunistiska relationer mellan individerna.

Vidare, och i enlighet med det, kommer jag att försöka visa att Åströms invändningar mot värdeformsparadigmet är missriktade och att hans förståelse av värde, arbete och Marx teori är substantialistisk och essentialistisk, och lider av sviterna av ett slags positivistisk steloperation. Det problem jag ser i hans program är inte blott och inte ens främst hans upptagenhet vid värde och abstrakt arbete i 'logisk' eller kvantitativ bemärkelse. Problemet ligger djupare: i sitt fokus på värdeproportionerna ser han inte att värde uttrycker ett specifikt produktionsförhållande; en samhällelig relation som på samma gång konstituerar och konstitueras av de kapitalistiska klasserna.

Samtidigt menar jag att Åström med sina invändningar träffar ömma punkter hos vissa förespråkare av både kommuniceringsperspektivet och värdeformsparadigmet, och att detta samtal nödvändigtvis måste fortsätta. I bästa fall ger Åström ett icke-svar till de problem han ser i kommuniceringsperspektivet; i värsta fall är det alternativ han frammanar, draget till sin spets, en planstat där socialistisk ingenjörskonst, rationalitet och instrumentalitet, i stället för kapitalet, behärskar individerna, de omedelbara producenterna i synnerhet.⁴

I

Åström hävdar att kommuniceringsperspektivet så som det framställs i synnerhet av Théorie communiste (TC) och tidskriften *Sic* utmärker sig genom en närmast apokalyptisk syn på revolutionen, som hotar oimintetgöra den

⁴ På den planhalva Åström riktar sin kritik rör sig kontroversen inte så mycket om en kommunistisk revolution i historiskt bestämd och specifik form som kommunicering, utan på ett mer abstrakt plan, som i vilken situation vi kan föreställa oss en revolutionär omvälvning överhuvudtaget. Det illustreras även av den grund i Marx teori på vilken diskussionen allttjämt förs. Samtidigt frestas vi låna från Rosa Luxemburg: "Det är inte sant att Marx inte längre räcker för våra behov. Tvärtom. Våra behov är ännu inte tillräckliga för att utnyttja alla Marx tankar" ("Stagnation och framsteg inom marxismen", 1903).

produktivitetsnivå som är uppnådd idag och som utgör förutsättningen för etablerandet av kommunismen. Han å sin sida menar att kommunismen på ett rationellt sätt kan lösa den kapitalismens motsägelse som innebär att det abstrakta arbetet sätts som rikedomens mått samtidigt som kapitalet strävar efter att reducera detta arbete till ett minimum – ”allt måste inte sprängas” (Åström).⁵

Enligt Åström är värdeform och varuform *inte* internt, det vill säga nödvändigt och dialektiskt relaterade. Värde måste således inte vara något exklusivt för kapitalismen och ett generaliserat varuutbyte, utan kan – bör/måste – existera även i kommunismen. Det abstrakta arbetet, som värdets substans, ska ligga till grund för resursallokeringen även i det kommunistiska samhället, för att successivt kunna minska det ’nödvändiga arbetet’ genom att ta tillvara på den utveckling av produktivkrafterna som kapitalismen historiskt har åstadkommit, och därmed frigöra tid till frivilligt och kreativt arbete. Han menar att det inte är logiskt nödvändigt att värdeformen hänger samman med varuformen, även om det är ”logiskt möjligt och historiskt sant”. Orsaken han anger är att abstrakt arbete (’arbete i allmänhet’) är något överhistoriskt och inte ett slags arbete som uteslutande hör till kapitalismen. Det är emellertid först från och med kapitalismen som abstrakt arbete enligt honom blir en realitet. Det är vidare inte någon slump att värdet historiskt antog en specifik form i och med varuformen; det förklaras just av att det kapitalistiska produktionssättet var det första produktionssätt i vilket det abstrakta arbetet blev ’praktiskt sant’ genom att producenterna inte längre var bundna till ett bestämt, konkret slag av arbete (jordbruksarbete) utan utelämnade åt att finna en anställning överhuvudtaget, ett ’arbete i allmänhet’, för att få pengar – det vill säga lönarbete.

Kapitalismen kännetecknas enligt Åström av att ’vi’ behärskas av värdeproduktionen, medan kommunismen måste innebära att ’vi’ tar kontrollen över denna produktion som ett första steg mot avskaffandet av densamma. I ett samhälle med ’associerade producenter’ sammanförs alla arbeten till ett

⁵ Den åströmska position som refereras i det följande är en rekonstruktion av Åströms argumentation i samtal och på Sic:s e-postlista under våren 2013. Åström har fått titta på och godkänna denna.

totalarbete som producerar en totalprodukt, och fördelningen av verksamheter sker efter 'samhälleligt nödvändig arbetstid' där planen ersätter utbytet. Arbetsprodukten är här inte någon vara eftersom arbetet inte är 'privatarbete' och för att det är *en* totalprodukt som följaktligen inte utbyts mot någon annan produkt – det kan alltså inte vara ett bytesvärde. Det är dock en värdeprodukt eftersom "det utgivna arbetet mäts" (Åström). Produktion och distribution regleras med denna information som grund. Om det inte skulle finnas någon mekanism som ersätter varuutbytet så finns det inte någon möjlighet att hålla reda på den samhälleligt nödvändiga arbetstiden. 'Konkret' och 'abstrakt' arbete ges samtidigt av den enskilde till samhället, och de konkreta produkterna innehåller abstrakt arbetssubstans, det vill säga värde, men uppträder inte som särskilda värdebärare; utöver det produceras ett överskott ("surplus") för att skydda mot natur- och andra katastrofer samt att kompensera för naturliga variationer. Kapitalet däremot, menar Åström, kan "per definition" inte tas över på samma sätt på grund av dess tvång att ackumulera. Han menar därmed att kapitalet kan och bör avskaffas, medan värdet ska leva kvar.

Enligt Åströms argumentation bör inte en analys och dialektisk framställning av kapitalet ta sin utgångspunkt i en varas värdeform som logisk förutsättning för abstrakt arbete. Om man, som Chris Arthur, namnkunnig representant för värdeformsparadigmet, tillika Åströms exempel, hävdar att värdeformen logiskt sett föregår det värdeskapande arbetet, och resonerar som att värdeformen i sin manifestation som varuform logiskt leder till penningformen och därifrån konstituerar den kapitalistiska totaliteten, så har man blott deducerat att varans värdeform med logisk nödvändighet måste anta penning- och i förlängningen kapitalform. Genom ett sådant förfarande tar man bara "den faktiskt existerande värdeformen" och fortsätter därifrån (som även Marx gör, tillstår Åström); men då kan man bara analysera en kapitalistisk produktion. Vad Åström å sin sida menar sig göra är att, som hypotes, vidhålla värdekategorin och alla dess "logiskt nödvändiga dimensioner": substans – arbete i allmänhet; mått – samhälleligt nödvändig arbetstid; och form. Det implicerar för Åström att värde kan anta en annan form än varuform och bytesvärdeform. Han hävdar att värdeformsparadigmet *antar* begrepp som värde, abstrakt arbete et cetera som nöd-

vändigt relaterade, kapitalistiska kategorier vilka inte undersöks ordentligt, vilket får till följd att om *ett* begrepp försvinner så måste logiskt följdriktigt de andra också försvinna.

Så långt Åströms argumentation, som träffar både kommuniseringsperspektivet i vecka livet och svagheter hos värdeformsparadigmet, och vad som förefaller vara tvetydigheter och inkonsekvenser hos Marx. Den första delen av denna text fokuserar på Åströms kritik av kommuniseringsperspektivet och på den bild av ett efterkapitalistiskt samhälle som framträder i hans argumentation, både manifest och latent, så att säga. Den andra delen fokuserar på Marx värdeteori och Åströms förståelse av denna, och implikationerna för vår praxis och orientering i dagens situation. Tillvägagångssättet är att i allt väsentligt begränsa mig till de aspekter av Marx värdelära som direkt adresseras av Åström. Således görs inte något försök att rekonstruera värdeläran som sådan.

II

Det är alltid vanskligt att tala om framtiden.

– Åström, ”Kris och kommunisering”, 2011

Sedan *riff-rafff* kom ut 2011 och Peter Åström skrev sin text ”Kris och kommunisering” har han kommit att utveckla en kritik av kommuniseringsperspektivet – en kritik av sådan dignitet att han nu har övergivit detta perspektiv. I samma process har han kommit att omvärdera sin förståelse av Marx begreppsapparat, i synnerhet de centrala kategorierna värde och abstrakt arbete, vilket får implikationer både för förståelsen av dagens situation och ett eventuellt famtida kommunistiskt samhälle, liksom av vägen dit.⁶

Det förefaller vara i synnerhet en text som utlöst Åströms våldsamma kritik av kommuniseringsperspektivet: (framlidne) BL:s ”obekväma och plågade”⁷ ”The suspended step of communisation” i *Sic* nr 1 (2011). Det som kan tänkas ha triggat kritiken och efterföljande avståndstagande – efter

⁶ Efter vad som framgår av texten ”Varan, värdet och kommunismen” har Åström åter, åtminstone delvis, reviderat sin Marx- och värdeförståelse (PH, våren 2021).

⁷ de Mattis 2014: ”Communist measures”, s. 25n. PH övers.

en längre tids diskussion inom både *Sic* och *riff-raff* – låter sig eventuellt illustreras med följande citat:

En situation där allt är gratis och en total frånvaro av all form av redovisning kommer att vara den axel runt vilken det revolutionära samfundet kommer att etablera sig. Endast en situation där allt är gratis kommer att kunna möjliggöra ett sammanförande av alla samhällsskikt som inte är direkt proletära och som kommer att falla samman i hyperkrisen. Endast en situation där allt är gratis kommer att integrera/avskaffa alla de individer som inte är direkt proletära, alla de ”utan reserver” (inklusive dem som den revolutionära verksamheten har reducerat till sådana), de arbetslösa, de ruinerade småbönderna i ”tredje världen” och den informella ekonomins massor. [– – –] Kommuniseringsprocessen kommer verkligen att vara en övergångsperiod, men långt ifrån någon lugn period av socialistiskt eller demokratiskt uppbyggande mellan en kaotisk revolutionär period och kommunismen. Självfallet har en sådan föreställning inte något spännande över sig! [– – –] Kommunismen integrerar produktion och distribution, liksom produktion och reproduktion. Av den anledningen kommer all bokföring – all redovisning av räkenskaperna – att avskaffas, eftersom ett bokförande över ”produkter” förutsätter en separation av produktion och konsumtion.⁸

För BL handlar det alltså om en situation där nyttoföremål gjorts gratis, och där produktion och distribution inte kommer att beräknas och redovisas, exempelvis efter hur mycket arbete som lagts ner på dem. Detta kommer att dra in de icke-proletära skikt som på så sätt inte kan sälja sina produkter (som varor). Denna revolutionära process kommer att vara allt annat än en lugn process av socialistisk uppbyggnad efter en rationell plan.

I sin text ”Kris och kommunisering” från 2011 underströk Åström att en global exploateringskris inte automatiskt leder till revolution, men att en revolution är otänkbar utan en sådan kris, samtidigt som en kommunistisk

⁸ BL 2011, ”The suspended step of communisation”, *Sic* nr 1, s. 152, 154, 164, PH övers.

⁹ Peter Åström 2011, ”Kris och kommunisering”, *riff-raff* nr 9, s. 15. Se även densamme, ”A reply to critics”, ett tillägg till den engelska översättningen av texten som publicerades i *Sic* nr 1, 2011.

revolution idag är ”bland det svåraste och farligaste som går att föreställa sig”.⁹ Kommuniseringsperspektivet, lät det då, är inte att förstå som en strategi eller metod bland andra, som om proletariatet skulle stå inför ”ett smörgåsbord av tänkbara revolutionära lösningar”. I stället ska det förstås som en materiell nödvändighet som konfronteras medelst ’kommunistiska åtgärder’.¹⁰

Nu karakteriseras ett dylikt scenario som en apokalyptisk revolutionsteori, enligt vilken förespråkarna skulle föredra och rent av plädera för ett tillstånd av kaos, snarare än att deskriptivt försöka tänka sig i vilken situation det överhuvudtaget kan vara giltigt att tala om kommunistiska åtgärder: en kommuniseringsprocess som ’en revolution i revolutionen’ (TC). Åström menar att ett sådant perspektiv på revolutionen hotar omintetgöra avgörande delar av de produktivkrafter som människan har utvecklat historiskt, i synnerhet under kapitalismen, med följd att vi skulle förbli inom ”nödvändighetens rike”. Socialismen måste, menar han, förstås som ett positivt upphävande av kapitalismen, en *Aufhebung*, som bibehåller men omstöper den nivå av materiell produktion och reproduktion som har uppnåtts i kapitalismen, där människan, så att säga, underordnar sig teknologin i stället för att, som idag, vara subsumerad under denna, i form av kapital, personifierat av kapitalisten.

Det må så vara. Problemet är dock felformulerat.¹¹ Det som ska betonas är människans sociala verksamhet, inte dess föremål eller resultat.¹² Med praxis har vi med samhällseliga relationer att göra. Kommunism är väsentligen praxis och sociala relationer. Det vi har att göra består, abstrakt uttryckt, i ett avförtingligande av de kapitalistiska kategorierna som materiella uttrycksformer för det borgerliga samhällets förvända förhållanden.

¹⁰ Åström, ”Kris och kommunisering”, s. 18. Se även t.ex. de Mattis, ”Communist measures”.

¹¹ Inte om kommunismens utan storindustrins bärande princip skrev Marx: ”Den brokigaste, skenbart osammanhängande och förstenade samhällseliga produktionsprocessen upplöses i medveten, planmässig användning av naturvetenskaperna, alltefter den åsyftade nyttoeffekten”. Alldeles innan denna passage betecknar han just storindustrins princip som ”upplösningen av varje produktionsprocess i dess konstituerande element utan hänsyn till den mänskliga handen, skapade hela den moderna tekniska vetenskapen”. Marx, *Kapitalet. Första boken* (Staffanstorp 1969) (hädanefter K 1), s. 424.

¹² Se t.ex. Dauvé 2019, *From crisis to communism* (PM Press).

Vad gäller diskussionen om produktivkrafternas nivå och omfattning som förutsättning för ett efterkapitalistiskt, 'socialistiskt' samhälle, bör vetenskapen i vid bemärkelse särskilt betonas, och med den (den samhälleliga) människan själv som den viktigaste produktivkraften.¹³ I ett efterkapitalistiskt sammanhang, i en "högre samhällsform vars grundprincip är varje enskild människas fullständiga och fria utveckling",¹⁴ råder andra mål och syften än profit, inte ens största möjliga effektivitet för att kunna nå minsta möjliga mängd 'samhälleligt nödvändiga arbetstid' för att kunna utvidga 'merarbetstiden', nu i form av största möjliga mängd disponibel, fri tid.

Det är således ensidigt, och följaktligen felaktigt, att betrakta produktivkrafterna enbart som teknologi. En sådan ensidighet ger upphov till, och, i vidare bemärkelse, uttrycker förtingligandet av de samhälleliga relationerna i kapitalismen. Det begränsar perspektivet till ett strikt inomkapitalistiskt perspektiv, som inte förmår se utöver det borgerliga samhällets horisont. Det har därmed svårt att se implikationerna av de fenomen genom vilka det kapitalistiska produktionssättet pekar utöver sig självt. De materiella produktivkrafterna är av oerhörd betydelse, men de definierar inte i sig själva den produktivkrafternas nivå som är nödvändig för att omvärldva de kapitalistiska förhållandena. Av större betydelse är människans intellektuella färdigheter i vid bemärkelse, vår samlade och historiskt utvecklade "vetandekraft" [Wissenskraft], som Marx kallar det.¹⁵ Den samhälleliga människan bär vetenskapens verkliga framsteg och nivå med sig "i sitt huvud" som en förvärvad färdighet.¹⁶ Som separat verksamhet och specialområde kommer emellertid även vetenskapen att upphävas genom att inkorporeras i kommunistisk praxis.

Vad vi bör fokusera på när det gäller produktivkrafterna, deras nivå och bevarande under och efter revolutionen är just de färdigheter vi så att säga

¹³ Jfr Marx, *Grundrisse*: "Produktivkrafterna och de samhälleliga relationerna [...] är olika sidor av den samhälleliga individens utveckling" (s. 205). Med det sagt, bör man ta till sig kritiken mot naturvetenskapens exklusivitet, positivism och scientism, och mot instrumentellt förnuft från dialektiskt håll, som hos Hegel, Marx, Adorno–Horkheimer m.fl.

¹⁴ K 1, s. 521.

¹⁵ Marx, *Grundrisse*, s. 205.

¹⁶ *Grundrisse*, s. 211. Man frestas här att även inbegripa vetenskapen som ett hegelskt 'absolut vetande'.

bär inom oss, i form av vetenskapens nivå i vidaste bemärkelse och i våra intellektuella färdigheter och möjligheter uttryckt i förnuftet. Med det i åtanke förefaller en materiell återuppbyggnad under och efter revolutionen, efter att kapitalet släppt lös sina destruktiva krafter mot människor och material – och inte främst för att revolutionen skulle förstöra maskiner et cetera, vilket Åström liknar vid den apokalyps som kommuniseringsperspektivet explicit och implicit skulle förorda – som ett så att säga hanterbart praktiskt-materiellt problem. Och då helt bortsett från alla de produktionsmedel som är direkt destruktiva redan idag och således omedelbart måste avskaffas eller, om möjligt, användas på annat, mer hållbart sätt.¹⁷

Vad gäller vår relation till tiden, kan den som så är benägen titta på två tidigare revolutioner för jämförelse: handlar vår tids revolution så att säga om att skjuta ner kyrkklockorna, som de franska revolutionärerna 1789, eller handlar det om att ta kontrollen över och bygga vidare på Taylors tidtagarur?

Allt detta är komplexa frågor som inte kan spekuleras vidare kring i denna text.

III

Det tycks mig som att vi nu, tvärt emot Åströms kritik av en provkarta med tänkbara revolutionära lösningar 2011, skulle stå inför ett rationellt övervägande av kommunismens fördelar när det kommer till produktion och reproduktion av samhället i kontrast mot marknadens anarki och kapitalismens exploatering av människa och natur. Det förefaller vila på premisser som förutsätter att vi ”kunde bygga upp kommunismen i ett tomrum” (Pannekoek)¹⁸ och postulera ett slags ”revolutionär omvälvning utan

¹⁷ Angående det senare har Åström argumenterat för revolutionen som ett slags av-ackumulation, som ett successivt avskaffande av destruktiv och överflödig teknologi. Inspirationen har kommit från Amadeo Bordigas text ”Revolutionens omedelbara program” (1953). Eng. övers. https://www.quinterna.org/lingue/english/historical_en/immediate_program_of_the_rev.htm. Det är en aspekt som även Dauvé lyfter fram i *From crisis to communisation*.

¹⁸ Anton Pannekoek [1920] 1982, *Världsrevolution och kommunistisk taktik* (Stockholm: Arbetarpress), s. 25: ”Övergången från kapitalism till kommunism kommer inte att ske efter detta enkla schema: erövring av den politiska makten, införande av rådssystem, upphävande av det privata ägandet, även om det anger de stora dragen. Det skulle bara vara möjligt om man, så att säga, kunde bygga upp kommunismen i ett tomrum”.

revolution” (Dauvé).¹⁹ Att det är en omöjlighet tror jag nog att Åström instämmer i.²⁰ Det omedelbara problemet med hans perspektiv är emellertid praktiskt. Jag föreställer mig det vara omöjligt, eller ett utsiktslöst projekt att genomdriva den i förväg uppdragna planen, enligt Åströms schema, i frånvaro av så pass mycket lugn och ro, en acceptabel nivå på den omedelbara subsistensen (mat, kläder, boende, infrastruktur (inklusive internet) et cetera), att det finns tid och resurser att sätta den i verket. Det förutsätter därtill frånvaron av några kontrarevolutionära krafter – det skulle i praktiken innebära frånvaron av en revolutionär situation.

Viktigare ändå är de implikationer som gör sig gällande om man drar modellen till sin spets. Till att börja med gör distinktionen mellan nödvändighetens och frihetens rike gällande en tudelning av den samhälleliga arbetsdagen, vilket å ena sidan implicerar att arbetet inte har avskaffats som ”något distinkt åtskilt från övriga livet” (Dauvé).²¹ Med andra ord skulle proletärerna ännu inte vända sig mot sin ”hittillsvarande ’livsproduktion’”, som Marx och Engels skrev i *Den tyska ideologin*, utan röra sig inom samma logik som tidigare – icke-proletära – revolutioner som blott försökt revolutionera ”de enskilda betingelserna för det bestående samhället”.²² Kommunismen handlar dock om ett omvälvande av själva den mänskliga verksamheten, om praxis, inte blott om en successiv reducering av den ”nödvändiga arbetstiden” för att frigöra fritid (merarbetstid); dessa begreppspår är obsoleta givet de kommunistiska relationer som råder.²³

¹⁹ Gilles Dauvé 2014, ”Value, labour time & communism: Re-reading Marx”, *troploin*. Som noterades i inledningen är redan begreppet ’klass’, och därmed även *klasskamp*, frånvarande hos Åström.

²⁰ Han förespråkar trots allt inte några ’tillfälligt frigjorda zoner’ (inbegriper friköpt mark från vilken man kan iakta det stundande upproret) eller något aristokratiskt ’undandragande’.

²¹ Dauvé, ”Value, labour time & communism”.

²² Marx & Engels 1995 [1846], ”Den tyska ideologin”, i *Människans frigörelse. Karl Marx ungdomsskrifter* (Daidalos), s. 158.

²³ Som Dauvé säger om motsatsparet arbete–lek: det är ”en återvändsgränd: de är historiska och inte naturliga kategorier” (”Value, labour time & communism”); se även Endnotes ”Kommunisering och värdeformsteori” i det här numret av *riff-raff*. Precis som Marx kritiserar Fourier i *Grundrisse* för idén om leken som arbetets negation, samtidigt som det i den idén finns uttryckt ”en suspendering inte av distributionen utan av produktionsättet självt till en högre form” (s. 211). Att stanna vid leken, icke-arbetet, friheten, lyckan, som det ’repulsiva’ arbetets negativa andra, vore ”lättsinnigt naivt”, som Marx säger på samma ställe. Jfr Henrikssons invändningar mot ’dissidenterna’ i *riff-raff* nr 9 (2011) angående leken som revolutionär praxis.

Kommunism är filosofiskt uttryckt ett aktivt liv – *vita activa*. Vi får inte rädas allvar och ansträngning. I Åströms argumentation finns, precis som hos Adam Smith, en uppfattning av det nödvändiga arbetet som ”repulsivt” – vilket det mycket väl är, men det är mindre viktigt när vi talar om kommunistisk kontra kapitalistisk (lönarbete) verksamhet.²⁴

Vidare är en revolution inte bara nödvändig som det enda sättet att störta den härskande makten, utan, enligt *Den tyska ideologin* igen, för att den kraft som störtar det gamla själv ska omvandlas och bli förmögen att befolka det nya.²⁵ Kommunistiska individer är inte en förutsättning för revolutionen, utan dess resultat, och dess medel. Kommunismen görs, och görs medvetet-självreflexivt, spontant och experimenterande – snarare än efter en föreskriven plan. Du gör revolution och det kommer att förändra folk, som Martin Glaberman sa en gång.²⁶ Proletariatet gör revolution med vårtor och allt – även om olika former av förtryck naturligtvis måste motarbetas i varje given situation, redan idag.

IV

Om vi har värde och abstrakt arbete, liksom ett överskott som sparas, enligt Åströms schema, då har vi följaktligen alltjämt mervärde, det vill säga ett merarbete (utöver det nödvändiga arbete som fordras för medborgarnas reproduktion) som består av abstrakt arbete (värde), och följaktligen ackumulation. Trots det vill Åström inte tala om ackumulation utan betonar istället ”av-ackumulation”. Dessa implikationer skulle inte undvikas ens om ackumulationen benämndes i mer abstrakta termer som ’anhopning’ (av tidigare, föremålsloggjordt dött arbete), sparande, eller som Åström själv betecknar det, som *surplus*. Vi har med andra ord ett samhällets tillägnelse av de omedelbara producenternas produkt, deras föremålsloggjordade arbete – med det medföljande intresset från ’samhällets’ sida att öka detta arbetes produk-

²⁴ Vi bör snarare instämma med Marx anmärkning, att ”Verkligt fritt arbete – som att komponera – är på samma gång det mest förbannade allvar, den mest intensiva ansträngning” (*Grundrisse*, s. 211).

²⁵ Marx & Engels, ”Den tyska ideologin”, s. 190.

²⁶ Se Martin Glaberman 2003, *En revolutionär optimist. Intervju med Martin Glaberman* (för kommunism).

tivkraft så att den nödvändiga arbetstiden reduceras mot sitt minimum. Vi skulle alltså ha exploatering.

Det vi inte längre skulle ha är marknadens förmedling av privatarbetsprodukter, utan en planerad allokering av en samhällig totalprodukt; inte en privatkapitalists utsugning av sina lönarbetare utan samhällets exploatering av dem som tilldelats rollen som producenter. Något slags arbetsdelning mellan de som producerar och de som planerar och fördelar (liksom mellan dessa aktiviteter i sig) måste vara för handen; givet imperativet – om så beslutat och planerat i förväg – att öka produktiviteten för att minska den nödvändiga arbetstiden (och de socialistiska transaktionskostnaderna) bör de bäst lämpade, de mest effektiva tilldelas adekvata aktiviteter, så även de byråkrater som planerar/fördelar; meritokratin som samhällsingenjörer och exekutivkommitté. Här står dörren vidöppen för en stat som underordnar sig medborgarna, för klasser, arbetsdelning, kort sagt allt som kännetecknar kapitalismen idag, och kanske än mer i sin historiska och specifika form i Sovjetunionen. Jag kan inte för mitt liv få det till något annat än en stat i analogi med 1900-talets kommandoekonomier.²⁷ Eller i bästa fall, ett mer liberalt ”vast countinghouse”, som Charles Dickens en gång sade om USA.

V

När det gäller själva kommuniseringsperspektivet och -begreppet bör det, menar jag, utvecklas utifrån i synnerhet TC:s teoretiska arbete, framför allt deras förståelse av programmatismen och dess sammanbrott, och den periodisering de gör, samt hur de ’ekonomiska’ aspekterna av kapitalförhållandet hänger ihop med klass-/kampaspekterna. Jag vill framhålla det så att säga deduktiva i deras angreppssätt. Som de argumenterar i texten ”Proletariat och kapital” grundar de sin värdering av de ledtrådar, de glimtar som kan iaktas i kamperna av ett ifrågasättande av proletariatets klasstillvaro på en

²⁷ ”Om regulatören är arbetstid så inbegriper det imperativet att vara produktiv och produktiviteten är ingen tjänare: den härskar över produktionen. Verkstadsgolvet skulle snart förlora kontrollen över sina valda övervakare och de demokratiskt utsedda medorganisatörerna skulle agera som chefer. [...] Vi kan inte ha det på båda sätten: antingen behåller vi värdet som grund, eller så gör vi oss av med det. Cirkeln kan inte göras till en kvadrat” (Dauvé, ”Value, labour time & communism”). PH övers.

déduction théoretique, en teoretisk härledning.²⁸ De har utvecklat sin teori för att kunna begripa och förklara de fenomen de tar sig an – klasskampen. På samma sätt kan arbetaridentitetens förfall förstås som ”en logisk härledning av det omstrukturerade exploateringsförhållandets struktur”.²⁹ Det ska dock inte förstås som en enkelriktad väg uppifrån och ner, utan som dialektik där begrepp och fenomen utvecklas tillsammans. Med andra ord förstås de kamper som analyseras från det teoretiska perspektiv och system i vilket vi befinner oss – vi befinner oss inte utanför klasskampen eller kapitalförhållandet, med anspråk på att analysera det objektivt, externt, fördomsfritt eller förutsättningslöst, så att säga utan att smutsa ner våra händer; vår praktiska och tolkande horisont är objektiv – samtidigt som begrepp och perspektiv arbetas fram allteftersom kamper äger rum och analyseras. Vidare relateras det till det större sammanhang som vi förstår som den reellt existerade kapitalismen (och klasskampen) idag.

Jag nöjer mig här med att kort rekapitulera några delar hos TC som är centrala och möjliga att arbeta vidare ifrån, och som är relevanta i detta samtal med Åström.³⁰

I ”Självorganisering och kommunisering” diskuterar TC bland annat hur vi ska förstå kommunisering i förhållande till autonomi och självorganisering. Autonomi som begrepp, mål och fenomen är, menar de, oskiljbart från en stabil arbetarklass som kan relatera till sig själv i sin kamp mot kapitalet och utifrån det affirmera sig själv som härskande klass. Autonomi var ”det revolutionära projektet som sträckte sig från självorganiseringen till affirmationen av proletariatet som härskande klass, genom befrielsen och affirmationen av arbetet som samhällsreglering”.³¹ Dess undergång är inte en undergång för kampen som sådan utan en undergång för ett historiskt stadium av klasskampen; den är ”en radikal variant av fackföreningsmässighet”.³² Det var i

²⁸ TC 2011 [2004], ”Proletariat och kapital – en för kort kärlekshistoria?”, *riff-raff* nr 9, s. 295.

²⁹ A.a., s. 265.

³⁰ För mer material, se *riff-raff* nr 8 (2006) och nr 9 (2011) som innehåller ett flertal texter av och om TC.

³¹ TC 2006 [2005], ”Självorganisering och kommunisering”, *riff-raff* nr 8, s. 227.

³² A.a., s. 229.

de stora fabrikerna som arbetarna kunde avkräva kapitalet erkännande på grund av det produktiva arbetet som kapitalets livgivande eld. De kunde på så sätt kräva att erkännas som förhandlingspart. Dessa fabriker har idag naturligtvis inte försvunnit, men utgör inte längre den organisatoriska principen för arbetsprocessen och värdetförmeringsprocessen, påpekar TC.³³ Den arbetaridentitet som uttryckte detta förhållande har förlorat fotfästet i och med omstruktureringen av kapital- och klassförhållandet sedan 1970-talet, och som idag utgör den reellt existerande kapitalismen. Det handlar enligt TC inte om att ”normativt fördöma självorganiseringen utan att konstatera vad den är”. För att uttrycka det något filosofiskt, att ”proletariatet som revolutionärt subjekt avskaffar sig självt som autonomt subjekt” i revolutionen som kommunisering; det är en brytningsprocess i klasskampen där subjektet omvandlar sig självt ”genom att avskaffa det som definierar det”.³⁴ Vi kan i kamperna se kommuniseringen som *une annonce*, ett varsel, eller järtecken, i de öppningar som skapas i kamperna; det är dessa öppningar som för TC utgör ”dynamiken i denna kampcykel”.³⁵ Denna kampcykel karakteriseras främst av å ena sidan den proletära identitetens upplösning och å den andra av omstruktureringen av det kapitalistiska produktions sättet i och med vilken motsättningen ställs på nivån av klassernas reproduktion.³⁶

Jag menar att ett kommuniseringsperspektiv är relevant och ändamålsenligt för vår förståelse av kommunismen och revolutionen utifrån kapitalismen idag. Till det kan TC:s bidrag tjäna som utgångspunkt. Åströms invändningar mot de mer extrema eller spekulativa delarna av kommuniseringsperspektivet, så som det formulerats i delar av TC:s produktion, må träffa svaga punkter i det teoretiska systemet. De träffar dock inte den hårda kärnan i kommuniseringsperspektivet.

Det alternativ som både explicit och implicit framträder i Åströms argumentation är då i bästa fall ett sjumilakliv bakåt till ett revolutionärt program anno 1920. I värsta fall frammanas – där Åströms argument så att

³³ A.a., s. 241.

³⁴ A.a., s. 243.

³⁵ A.a., s. 244.

³⁶ Se även Screamin' Alice, ”On the periodisation of the capitalist class relation”, *Sic* nr 1, 2011.

säga tar slut – ett slags planstat, konstituerad av en rationellt och instrumentellt inriktad socialistisk ingenjörskonst. Även denna bild ter sig dock orimlig, redan på grund av det faktum att både klass och klasskamp är frånvarande från hans schema, och att revolutionen därigenom förefaller vara en revolution utan revolutionär omvälvning, eller snarare en revolutionär omvälvning utan revolution, där 'produktionen' ('arbetet') bibehålls som separat sfär – för att kunna hålla fast vid den uppnådda nivån på arbetets produktivkraft (förstått i snävast möjliga bemärkelse). Blott distributionen ska ändras från att bestämmas av marknadens anarki till att styras av samhällets planerings- och prognosavdelningar. Man skulle rent av kunna likna Åströms program vid ett slags schumpetersk socialism, en byråkratisk överväxt till en socialistisk planerad ekonomi, där byråkrater och intellektuella tar över styrningen av ekonomin, eller, i en mer radikal variant, en kanslihusrevolution. Marknadens osynliga hand ersätts så av byråkratins – vi må hoppas! – synliga och transparenta hjärna.

Den bild som, måhända något illvilligt, kan läsas in har sin grund i Åströms omvärdering av Marx begreppsapparat, främst då *värdet* och det *abstrakta arbetet*, och det är ämnet för fortsättningen av denna text.

VI

Vara och tid

En människa som inte har begripit det nuvarande samhällssystemet är mindre i stånd att begripa den rörelse som försöker omstörta detta, liksom det litterära uttrycket för denna revolutionära rörelse.³⁷

För att kunna säga något om vägen ut ur de borgerliga förhållandena, de kapitalistiska produktionsförhållandena, måste vi ha en klar uppfattning om vad det är som avskaffas i den kommunistiska revolution som omvälver dessa förhållanden, och vem som gör det. Om vi säger att en kommunistisk revolution upphäver eller avskaffar det som bestämmer proletariatet som kapitalistisk klass – värde, pengar, kapital och så vidare – så handlar det inte om något blott diskursivt upphävande, som ett byte av ord på fenomen

³⁷ Marx till Annenkow, 28 dec. 1846, *Brev i urval*, s. 19.

som, som sådana, skulle finnas kvar. När kategorier avskaffas i en revolution handlar det om de fenomen (relationer) som uttrycks kategorier, som så säga är objektivt giltiga i och för detta system, men icke desto mindre falska, som uttryck för falska relationer.

Det är på basis av värdeteorin som Marx klassteori utvecklas, och det är förhållandet mellan lönarbete och kapital som bestämmer hela produktionssättets karaktär.³⁸ Dessa huvudkaraktärer personifierar och förkroppsligar kategorierna lönarbete och kapital, som bestämda samhälleliga kännetecken som präglar individerna i det borgerliga samhället. Mål och syfte för kapitalet är inte blott att producera mat och maskiner så fort och så billigt som möjligt för att vid slutet av dagen ha tjänat så mycket pengar som möjligt. Den kapitalistiska produktionsprocessens resultat är inte bara varor, inte bara vinst – dess övergripande mål är reproduktionen av själva kapitalförhållandet, förhållandet mellan arbete och kapital, mellan proletariat och kapitalistklass.³⁹ Det sker genom utsugning av lönarbetets klass, i expanderande skala i och genom kapitalackumuleringen.

Varor, värde, kapital, pengar och så vidare återfinns också tidigare i historien. Men, framhäver Marx, det är först i kapitalismen som varuutbytet blir generellt, och med det värdet och dess framträdelseform som pengar. Det vill säga, först i kapitalismen blir varuformen den allmänna formen för de arbetsprodukter som framställs för utbyte på marknaden. Det gäller i synnerhet arbetskraften själv, som i kapitalismen blir en vara: lönarbete. För lönarbetaren är det lön, det vill säga pengar, det vill säga bytesvärde som är målet, och det på grund av det faktum att den omedelbare producenten står utan (har historiskt blivit berövad) både produktions- och subsistensmedel: redskap, material och mat. Hon är så illa tvungen att sälja sin arbetskraft för att kunna äta, klä sig och skaffa sig tak över huvudet.

Det är detta Marx har i åtanke i sin berömda inledning till kritiken av den politiska ekonomin från 1857, som ofta, men lite slarvigt, benämns ”Inledningen till Grundrisse”. Det är i detta utkast Marx benämner arbetets

³⁸ Se Marx, *Kapitalet. Tredje boken* (Cavefors 1973) (hädanefter K 3), s. 779; jfr *Grundrisse*, s. 203.

³⁹ Se K I, s. 508.

abstraktion, så som det framställs av de klassiska ekonomerna, som något ”praktiskt sant”.⁴⁰ Som belystes i rekonstruktionen av Åströms argument ovan menar han att det är först i kapitalismen som ’arbete i allmänhet’ blir en realitet, något ’praktiskt sant’ i och med att de omedelbara producenterna inte längre är bundna till en bestämd, konkret sysselsättning utan fågelfria att ta anställning, vilken som helst och i vilken form som helst, det vill säga att de omedelbara producenterna inordnas i den samhällliga och historiska formen av arbete: lönarbete, med enbart pengar som mål.

I denna ”Inledning” pekar Marx på att detta praktiskt sanna abstrakta arbete är som mest och tydligast utvecklat i USA. Där har arbetet, som sådant, ”inte bara i kategorin utan i verkligheten” blivit ett medel till att skapa rikedom överhuvudtaget, det vill säga abstrakt rikedom (bytesvärde, pengar).⁴¹ I USA, till skillnad från stora delar av Europa, kan – måste – individerna röra sig mellan olika typer av arbeten och mellan olika platser där anställning står att finna, vilket skapar ett slags likgiltighet hos arbetaren gentemot typen av arbete som ska utföras, mot arbetets innehåll, och att det är pengarna som är mål och syfte med anställningen. Men, förtydligar Marx senare, i *Kapitalet III*, det är inte (kategorin) lönarbete som bildar varuvärde.⁴² För våra syften, liksom för Marx värde- och kapitalteori, är det

⁴⁰ Marx, ”Inledning”, s. 63. I vårt aktuella sammanhang är det talande att denna karakterisering har en framskjuten roll i både Åströms kritik av värdeformsparadigmet och i Dasjkovskijs kritik av Rubins värdelära; se Isaak Dasjkovskij 2022 [1926]: ”Abstrakt arbete och Marx ekonomiska kategorier” i detta nummer av *riff-raff*.

⁴¹ ”Inledning”, s. 62; snarlika resonemang förs även i ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat” (1864) (i *Skrifter i urval. Ekonomiska skrifter* (Arkiv 1975), s. 612n; jfr *Grundrisse*, s. 116f).

⁴² K 3, s. 781: ”Fastän arbetets form som *lönarbete* är avgörande för gestaltningen av hela processen och för det specifika produktionssättet självt är det inte *lönarbetet* som är värdebestämmande. I värdebestämmandet handlar det om den samhällliga arbetstiden överhuvudtaget, det kvantum arbete vilket samhället överhuvudtaget har att förfoga över och vars relativa absorbering i de olika produkterna så att säga bestämmer deras respektive samhällliga vikt. Den bestämda form i vilken den samhällliga arbetstiden sätter sig igenom som bestämmande, i varornas värden etc. sammanhänger förvisso med arbetets form som lönarbete och den motsvarande formen för produktionsmedel som kapital, emedan först på denna basis blir varuproduktionen den allmänna produktionsformen osv.”. I första boken signalerar Marx denna distinktion i en fotnot i det första kapitlet där han förtydligar att ”Läsaren måste komma ihåg att här inte är tal om lön eller om det värde som arbetaren får t.ex. för en arbetsdag, utan om det varuvärde vari hans arbetsdag

viktigt att hålla isär de olika bestämmningar och abstraktioner av arbetet som utmärker det varuproducerande arbetet i kapitalismen; det är nödvändigt att hålla isär kategorierna abstrakt arbete och lönarbete.

På ett tämligen rättframt sätt är det självklart att det är lönarbetarna som producerar de produkter som kapitalisterna avyttrar som varor i syfte att göra vinst. Men som omedelbara producenter – med hjälp av arbets- och produktionsmedel –, som de individer som utför levande arbete hör denna deras bestämning till det varuproducerande arbetets konkreta aspekter. Kapitalisten köper förfoganderätten över arbetarens arbetskraft för en bestämd tid. Som vara tillhör denna arbetsförmåga, detta bruksvärde, kapitalisten under den avtalade tiden. Den konsumeras genom att sättas i arbete tillsammans med övriga produktionsfaktorer för att framställa de föremål som ska säljas som varor på marknaden i syfte att ge kapitalisten ett överskott över de pengar han lagt ut på att köpa dessa produktionsfaktorer (i varuform). Här fungerar den levande arbetskraften som bruksvärde för kapitalisten. Den utgör samtidigt källan till det bytesvärde han har för ögonen: värdet, närmare bestämt mervärdet i form av mer pengar än han hade på fickan innan han gjorde sina investeringar. Alla kapitalister instämmer således i kakfabrikörens erkännande, att det är degen som är godast.

Det unika bruksvärde som kapitalisten vill komma åt, bruksvärdet par excellence, är emellertid arbetskraftens förmåga att framställa mer värde än vad den själv representerar, det vill säga att för totalkapitalet producera *mervärde* och för den enskilde kapitalisten *profit*. Det är den merarbetstid som skapar en merprodukt som kapitalisten tillägnar sig så att säga gratis, som i värdeform utgör det mervärde som kapitalet har för ögonen när det köper förfogandet över arbetarens arbetsförmåga. Lönarbetaren får, enligt Marx antagande, en lön som motsvarar arbetskraftens värde. Men genom köpet förfogar kapitalisten över arbetskraften under en längre tid än vad som i värdeformer motsvarar arbetskraftens reproduktion och kan genom detta in-

materialiseras. Arbetslönsens kategori existerar överhuvud inte på detta stadium av vår framställning” (K 1, s. 39n). Denna viktiga anmärkning framhävs även i *Lön, pris, profit* från 1865 (s. 39f).

stitutionella arrangemang tillägna sig mervärde, det vill säga mer värde än vad utbytet av ekvivalenter mellan kapitalist och arbetare implicerar.

Något förenklat: arbetaren producerar värde under hela arbetsdagen, säg åtta timmar; den del av arbetsdagen som motsvarar värdet på arbetskraften utgör endast en del av denna arbetsdag, säg fyra timmar.⁴³ Ett värde motsvarande en arbetsdag produceras av arbetaren, varav hon (här) får värde motsvarande halva den tiden för att reproducera sin arbetskraft; kapitalisten tillägnar sig de överskjutande fyra timmarna utan att betala något.

När vi – och Marx – talar om värdebildande abstrakt arbete så är det, till sitt begrepp, alltså något annat än kategorin lönarbete. Historiskt och praktiskt hänger de samman, eftersom arbetsprodukten först i kapitalismen, med lönarbetet som grund och förutsättning, i allmänhet antar varuform och därigenom värdeform.

För att återknyta till Åströms argumentation: den arbetets abstraktion som är 'praktiskt sann' i 1857 års "Inledning" har med lönarbete att göra, inte med det värdebildande abstrakta arbete som utvecklas i *Till kritiken* och i *Kapitalet*.⁴⁴ Det är därför missvisande att tala om det värdebildande abstrakta arbetet som 'praktiskt sant', då det har med en annan arbetets kategori och abstraktion att göra. Icke desto mindre ska värdebildande 'abstrakt arbete' förstås som en *realabstraktion* med praktiskt effektiv samhällelig verkan i kapitalismen.

VII

När det gäller Åströms påstått externa och därmed tillfälliga förhållande mellan värde och värdeform så förefaller det omedelbart motsäga Marx både ande och mening. Värde (som sådant) är att betrakta som en rent kvalitativ

⁴³ Detta benämns "nödvändig arbetstid" av Marx och ställs i motsatsställning till "mer-arbetstiden". Denna "nödvändiga arbetstid" ska inte sammanblandas med kategorin "samhälleligt nödvändig arbetstid" som är den tid som fordras för produktionen av en vara (som idealt genomsnittsexemplar); se nedan.

⁴⁴ Det bör i allmänhet has i åtanke att Marx inte nödvändigtvis har samma slags bestämmingar för ögonen i, exempelvis, *Grundrisse* och *Kapitalet*. Det föreligger därför ett problem med att göra, vad jag skulle vilja kalla, en *Grundrisse*-läsning av *Kapitalet* – utan att på något sätt därmed förminska betydelsen av den förra historiskt och intellektuellt enastående skriften.

bestämning, samhälleligt nödvändig arbetstid en rent kvantitativ bestämning, och värdeformen, slutligen, sammanfattar och uttrycker dessa bestämningar som bytesvärde, pris, pengar. De är så betraktat nödvändigt och inte godtyckligt relaterade. Tydligast klargör Marx detta interna förhållandet mellan värde och värdeform i den första utgåvan av *Kapitalet I* (1867), där han inför vad som från den andra utgåvan (1872) är känt som läran om varans fetischkaraktär anmärker följande: ”Det avgörande viktiga var [...] att uppdaga det inre nödvändiga sammanhanget mellan värdeform, värdesubstans och värdestorlek; dvs. ideellt uttryckt, att bevisa att värdeformen framspringer ur värdebegreppet”.⁴⁵ I samma utgåva framhålls även att ”Varans samhälleliga form, värdeform eller utbytbarhetens form är alltså en och densamma”.⁴⁶ Det ska med andra ord förstås som att arbetsproduktens historiska form som vara är internt relaterad till dess aspekt som värdeföremål, varans översinnliga, samhälleliga aspekt som bärs upp av dess sinnligt-konkreta aspekt som bruksföremål och bruksvärde. Vi kan därför inte förstå ’värde’ som något som existerar utan form och sammanhang, som ett slags naturlig, påtaglig substans i ett ting som vidrörts och omformats av mänsklig hand, som framställts för något ändamål. Värdet hänger inte i luften i väntan på en form att ta sig in i. Likaså existerar inte värdeformen utan sitt innehåll, som en behållare som väntar på att fyllas med innehåll. Båda skapar och skapas av varandra ömsesidigt genom utbytet av produkter som varor mot och medelst pengar.⁴⁷

Det egentliga värdet har att göra med den historiska samhällsform som karakteriseras av ett allmänt och förhärskande varuutbyte, det vill säga det kapitalistiska produktions sättet och det borgerliga samhället. Värde är ett samhälleligt produktionsförhållande och inte en egenskap som tillkommer

⁴⁵ Marx, *Supplement*, s. 68. Se även K 1, s. 73n, jfr s. 34: ”Det gemensamma som framträder i utbytesförhållandet eller i varans bytesvärde är alltså dess värde. Undersökningens fortgång ska föra oss tillbaka till bytesvärdet som *värdets nödvändiga uttrycksätt eller manifestationens form*, men till att börja med är värdet att betrakta oberoende av denna form” (PH emfas).

⁴⁶ Marx, *Supplement*, s. 61f.

⁴⁷ Se här t.ex. Rubin 2022 [1927] i detta nummer av *riff-raff*, i synnerhet där han diskuterar relationen mellan innehåll och form i Marx värdelära och hänvisar till Hegels ’lilla Logik’, *Enzyklopädie*.

ting som arbetsprodukter.⁴⁸ Värde som sådant ska därför förstås som en "historisk abstraktion", som Marx påpekade i ett brev till Engels (1858).⁴⁹ En tydlig indikation på värdets historiska bestämdhet ges redan i *Grundrisse* där Marx påpekar att "Värdets begrepp tillhör helt den modernaste ekonomin, eftersom det är det abstraktaste uttrycket för kapitalet självt och den på det vilande produktionen. I värdebegreppet förråds dess hemlighet".⁵⁰

Kategorierna varuform och värdeform är inte identiska och ska inte sammanblandas. Värdeformen är endast en aspekt av arbetsproduktens varuform. De är dock intimt förknippade: "Arbetsprodukten är i alla samhällsliga tillstånd bruksföremål, men endast en historiskt bestämd utvecklings-epok, som uttrycker det för produktionen av ett bruksföremål förbrukade arbetet såsom dess 'föremålsliga' egenskap, dvs. såsom dess värde, förvandlar arbetsprodukten till vara".⁵¹ Genom att utbyta arbetsprodukter som varor blir dessa till värd föremål. Samtidigt är det endast på ett bestämt historiskt stadium som arbetsprodukternas 'föremålsliga' egenskap uttrycks som *arbete*, som tid, som värde. Det är av denna anledning Marx talar om varans värdekaraktär som dess "spöklika föremålslighet", olika varors "gemensamma [gemeinschaftliche] samhälleliga substans".⁵²

Det blir än tydligare om vi beaktar en anmärkning i *Kapitalet III*, om arbetet som sådant: "arbetet [*die Arbeit*]", är inget annat "en abstraktion"

⁴⁸ Jfr Paul Mattick: "För Marx är inte värde- och prisförhållandena 'ekonomiska' förhållanden i den borgerliga ekonomins bemärkelse, utan *samhälleliga klassförhållanden* vilka framstår som 'ekonomiska' förhållanden under den kapitalistiska varuproduktionens villkor. Även om de inte kan framstå på annat sätt är de icke desto mindre endast en historisk form för samhälleliga klassförhållanden. Från den synvinkeln är värde och pris på samma sätt fetischistiska kategorier för de underliggande förhållandena mellan kapital och arbete och har betydelse endast så länge som dessa förhållanden existerar. Medan de existerar är det dock nödvändigt att behandla de samhälleliga produktionsförhållandena som värde- och prisförhållanden" ("Samuelson's 'transformation' of marxism into bourgeois economics", *Science & Society*, 36:3, s. 268, PH övers.). Se även densamme, *Marx och Keynes. Blandekonomins gränser* (Röda Bokförlaget, 1975 [1969]), s. 27.

⁴⁹ Marx: "Brev till Engels, 2 april 1858", i MEGA III.9, s. 123. PH övers.

⁵⁰ Marx, *Grundrisse*, MEGA II.1, s. 646. PH övers.

⁵¹ K I, s. 54. I ett brev till Engels (22 juli 1859) förtydligar Marx, "att redan i den enklaste formen, varans, analyseras den borgerliga produktionens specifikt samhälleliga, på inga sätt absoluta karaktär", MEGA III.9, s. 521. PH övers.

⁵² K I, s. 34.

som ”för sig tagen överhuvudtaget inte existerar”. Som det går och står är det ”ett rent spöke” som inte existerar positivt, som empiriskt påvisbart faktum. Abstraktionen ’arbetet’,

människans produktiva verksamhet överhuvudtaget, genom vilken hon förmedlar ämnesomsättningen med naturen, avkläder inte blott varje bestämd samhällelig form och karaktär utan är, oavhängigt från samhället, från alla samhällen, självt befriat från sin bleka naturtillvaro och helt gemensam för de ännu inte samhällliga människorna, med dem på ett eller annat sätt samhälleligt bestämda som livsyttring och livsprövning!⁵³

Det är dock ett spöke med praktisk verkan i kapitalismen, en poltergeist som hörs skramla natt som dag. Det är den vålnad som tillskriver arbetsprodukten som värdeföremål dess ’spöklika föremåslighet’ – en facett av varans fetischkaraktär: att den aspekt av det mänskliga arbetet som bildar värde *förefaller* vara ’mänskligt arbete som sådant’. Denna karaktär som mänskligt arbete i allmänhet är, som underströks ovan, dess specifikt samhällliga karaktär, det som gör det till en historiskt bestämd form av ’samhälleligt arbete’. Värdebildande abstrakt arbete är följaktligen inte ’arbete’ helt utan form utan en specifik (samhällelig, historisk) form i vilken arbete framstår *som* arbete.

Vad som i alla samhällsformer, formellt sett, uttrycks i arbetsprodukter som nyttoföremål erhåller i kapitalismen även en rent samhällelig föremåslighet som *värde*, konstituerat av *abstrakt arbete*, som alltså är en bestämd historisk, rent samhällelig bestämning av mänskligt arbete. I sina randanmärkningar till Wagner (1881–1882) anmärker Marx att ”varans ’värde’ endast i en historiskt utvecklad form uttrycker vad som existerar även i alla andra historiska samhällsformer, om också *i andra former, nämligen arbetets samhällliga karaktär, för så vitt [sofern] det förekommer som utgivande av ’samhällelig’ arbetskraft*”.⁵⁴

⁵³ K 3, s. 722; jfr avsnittet om ”Arbetsprocess” i K 1.

⁵⁴ Marx: ”Randanmärkningar om Wagner”, s. 775, Marx emfas. Jfr K 1, s. 497; även ”Kritik av Gothaprogrammet”: ”Inom det samfälliga [genossenschaftlichen] samhället, grundat på gemensam rätt till produktionsmedlen, utbyter producenterna inte sina produkter; lika lite uppträder här det i produkterna använda arbetet som dessa produkters värde, som

Värde är varornas rent samhälleliga substans som uppstår och existerar i relationen mellan (åtminstone) två varor, deras så att säga gemensamma 'tredje' (värdeform). Varornas prislappar har inte med en metafysisk egenskap hos mänskligt arbete som sådant att göra. Vi kan blicka bakåt i historien och upptäcka det fenomen som i kapitalismen betecknas värde, som en ekonomisk formbestämning av en arbetsprodukt. Den som vill (Åström) kan kalla det värde, men måste då ha i åtanke att det är 'värde' på ett annat sätt än i kapitalismen; framför allt på grund av att det inte tidigare i historien har bestämt eller definierat ett samhälleligt produktionsförhållande.⁵⁵

Den fundamentala kritiska frågan är *varför* mänskligt arbete tar sig uttryck i värde, och den tid som fordrats för dess produktion i värdestorleken. Det handlar inte om att härleda varornas bytesvärden till det mänskliga arbetet, vilket den klassiska ekonomin uppnått, utan om att, utifrån denna abstraktion, påvisa varför (en aspekt av) mänskligt arbete nödvändigtvis uttrycker sig i arbetsprodukternas värde när de förvandlats till varuform, och varför mängden av detta arbete bestämmer dess kvantitet, den proportion i vilken olika varor förhåller sig till varandra.

Det är i det ljuset vi ska förstå det ofta citerade brevet till Kugelman (11 juli 1868) där Marx förtydligar att "i ett samhällssystem där det samhälleliga arbetets sammanhang tar sig uttryck i ett *privatutbyte* av de individuella arbetsprodukterna präglas formen för denna proportionella arbetsfördelning just av dessa produkters *bytesvärde*".⁵⁶ Närmare bestämt produkternas värdekaraktär, som värdeföremål och som värden av bestämd storlek och sinsemellan proportion. Generellt, som allmän abstraktion, påpekar Marx, gäller att en fördelning av det 'samhälleliga arbetet' i enlighet med de (historiskt) olika behoven inte kan förnekas genom en historiskt specifik form av samhälleligt arbete.

en av dem hemsökt [besessne] saklig egenskap, då de individuella arbetena nu, i motsats till det kapitalistiska samhället, inte längre existerar på en omväg utan omedelbart som beståndsdelar av totalproduktionen" (i *I programfrågor* (Göteborg: Proletärkultur) [1875] 1982, s. 70, mod; se MEGA I.25 (Berlin 1985), s. 13).

⁵⁵ Se Marx: "Den omedelbara produktionsprocessens resultat", s. 655 och öht. s. 654ff.

⁵⁶ Se brev till Kugelman, 11 juli 1868, *Brev i urval*, s. 86; MEGA [https://megadigital.bbaw.de/briefe/detail.xml?id=Boo684]

Vi kan därför inte dela Dasjkovskijs eller Åströms tolkning som menar att Marx i detta brev påpekar att värdebegreppet, och arbetsprodukten som värdeföremål, endast är en truism för det ovedersägliga faktum att människan alltid måste producera sin tillvaro, och fördela produkterna från denna produktion i enlighet med de förhandenvarande behoven.

Det är riktigt att Marx i *Kapitalet III* skrev att ”sedan det kapitalistiska produktions sättet upphävts men en samhällelig produktion består, kvarstår värdebestämningen som förhärskande i den meningen [in dem Sinn] att reglering av arbetstiden och fördelningen av det samhällelige arbetet mellan de olika produktionsgrupperna, och slutligen bokföringen över denna fördelning blir mera väsentlig än någonsin”.⁵⁷ Men som Paul Mattick påpekat, i det sammanhanget är ordet ’värde’ endast ett uttryckssätt.⁵⁸ Vid en strikt tillämpning av Marx begreppsapparat kan vi inte ta värdet för blott ett talesätt. Varans bestämning som värdeföremål är inte ett slags värdenominalism.

Värdet är bytesvärdets rent samhällelige substans, konstituerat av det abstrakta arbetet, som ett samhälleligt förhållande och inte en tingslig egenskap, annat än som (samhälleligt nödvändigt) sken. Som sådan är denna relation förtingligad, och nödvändigtvis uttryckt och föremålliggjord i varans självständiggjorda form som pengar. Utan form kan inte värdet mätas eller ens iakttas; värde är inte något osynligt i sig som exempelvis radioaktivitet eller kolmonoxid. Värde existerar överhuvudtaget inte positivt i sig utan form, utan värdeform, utan sin nödvändiga framträdelseform som pengar. När Marx påpekar att ingen kemist har funnit värde i en diamant så är det inte bara ironi utan även ett faktum.

Utifrån en borgerlig horisont kan ’arbetets’ framträdelse, som substans, som ’föremållighet’ – bevisligen – betecknas ’värde’, men då är det inte som ’egentligt’, ’verkligt’ värde utan som värde i stympad, ensidig och out-

⁵⁷ K 3, s. 754. I manuskripten till den andra boken spekulerar Marx ytterligare kring detta. Vi bör här komma ihåg att (även) Marx var ett barn av sin tid, och att han levde under den programmatistiska epoken, att han, trots allt i hans ekonomikritik som pekar utöver de kapitalistiska produktionsförhållandena, den borgerliga horisonten, och trots dess mycket höga abstraktionsnivå, väsentligen var en programmatist.

⁵⁸ Se Paul Mattick, *Marx och Keynes*, s. 29.

vecklad (mentalt ideell) form, som analytisk abstraktion. Kort sagt, när Marx i brevet till Kugelmann talar om samhälleligt arbete (i allmänhet) så talar han inte nödvändigtvis om *abstrakt, värdebildande arbete* eller *värde*, som något allmänt, överhistoriskt, som skulle existera i sig, i väntan på en (tillfällig) historisk form förefallandes svävande redo i luften. 'Värde' är därför inte en överhistorisk kategori som uttryck för 'mänskligt arbete som sådant', som således – enligt Åström – skulle fortleva även i ett kommunistiskt sammanhang. Värde är *en historisk abstraktion* som (samhällelig) substans för en specifik form av samhälleligt arbete, som genom penningformen får arbetet att gälla och räknas som mänskligt arbete som sådant.

Även om vi skulle plädera för en beräkning av arbetstid som grund för allokeringen av de samhälleliga resurserna i framtiden så är det för den sakens skull inte fråga om 'värde', som alltså vid närmare betraktande är att karakterisera som ett historiskt bestämt och specifikt samhälleligt produktionsförhållande, inte en egenskap vare sig hos arbetsprodukten eller det mänskliga arbetet som sådant. Karaktären 'värdebildande abstrakt arbete' är med andra ord inte en egenskap hos det mänskliga arbetet som sådant.⁵⁹

* * *

Även relationen mellan värdets substans och dess mått, den samhälleligt nödvändiga arbetstiden, är intern och dialektisk – inte extern och tillfällig. Det framhävs tydligast i Marx efterord till den andra utgåvan av *Kapitalet I* (1872) med påpekandet att denna relation i den första utgåvan blott framgått antydningvis.⁶⁰ Den samhälleligt nödvändiga arbetstiden, som bestämmer storleken på en varas värde och således är dess (rent) kvantitativa bestämning, bestäms i sin tur av en rad konkreta och tekniska omständigheter varav

⁵⁹ Vi finner åtskilliga skrivningar i Marx publicerade och opublicerade verk som vid närmare skärskådning är tveksamma eller felaktiga som de går och står, eller, vilket trots allt är vanligare, som enkla kortformer för de mer precisa kategorierna och begreppen, som att det skulle vara mänskligt arbete, eller samhälleligt arbete som producerar värde et cetera; vad som avses är mänskligt arbete i specifik samhällelig form.

Marx listar ett kort urval, som exempelvis teknologins nivå och omfattning, jordens bördighet, vetenskapens utveckling och tillämpning med mera.⁶¹ Denna arbetstid etableras på samhällelig nivå och utgör på så sätt, som det uttrycks i *Grundrisse*, en yttre måttstock.⁶² Det är inte en känd storhet i sig, om än vid varje tidpunkt något givet; den utgör så att säga ett genomsnitt på samhällelig nivå och är därför inte blott ett aritmetiskt utan ett reellt 'samhälleligt genomsnitt'.⁶³ Den framträder i varans penningform som pris, som den penningmängd mot vilken varan utbytes, ett slags latent entitet som visar sig i efterhand (a posteriori) i det pris varans värde realiserar i. Det ger erfarenheten en känsla av förväntan och sedvanlighet, och ligger, som sådan, till grund för kapitalisternas strategiska och taktiska beslut. Det är emellertid endast en tillfällighet om varans förvandling, eller "transsubstantiation", verkligen äger rum, och äger rum till fullo, det vill säga att hela dess ('individuella') värde realiserar.⁶⁴

Som jag har försökt belysa är det viktigt att ha Marx procedur i åtanke när vi följer framställningen av värdeläran. Han inleder med att skärskåda bytesvärdet från kvalitativ synvinkel, som 'värde i allmänhet', "kvaliteten *värde* överhuvudtaget",⁶⁵ där även värdets form bortses från. När värdet är bestämt övergår han till dess kvantitativa aspekt: den samhälleligt nödvändiga arbetstiden.⁶⁶ För att lokalisera dessa moment och fasthålla dem för analys har vi blott att tillgå, som Marx påpekar, vår abstraktionskraft.⁶⁷ När

⁶⁰ K I, "Efterord", s. 7. Jfr *1861–1863 års manuskript*: "Som bruksvärde framstår varan som något självständigt. Som värde däremot som blott satt [Gesetztes], bestämt blott genom sitt förhållande till samhälleligt nödvändig, lika, enkel arbetstid" (MEGA II.3.4, s. 1316). PH övers.

⁶¹ Se bl.a. Marx, *Lön, pris, profit* [1865], s. 43; K I, s. 35. Vad gäller kategorin arbetets produktivkraft så har den med bruksvärden och det konkreta, nyttiga arbetet att göra, se K I, s. 144.

⁶² Se Marx, *Grundrisse*, s. 97.

⁶³ Jfr Marx: *Grundrisse*, MEGA II.1, s. 72: "Varornas genom arbetstiden bestämda värde är blott deras *genomsnittsvärde*. Ett genomsnitt som framstår som en yttre abstraktion i så måtto som det framräknas som ett genomsnittstal för en hel epok [...]; men som är mycket verklig, när den tillika erkänns som oscillationernas drivkraft och rörelseprincip, som varupriserna genomlöper under en bestämd epok". PH övers.

⁶⁴ Se K I, s. 93.

⁶⁵ Marx, *1861–1863 års manuskript*, MEGA II.3.4, s. 1319f. PH övers.

vi vill begripa varan som värdeföremål måste vi följaktligen hålla isär, och samtidigt sammanföra, dess kvalitet – värdet, som bildas av mänskligt arbete som sådant; dess kvantitet – värdestorleken, som bestäms av mängden värdebildande arbete – samhällligt nödvändig arbetstid; och, slutligen, dessa moment sammanslagna som bestämd värdemängd, på basis av vilken varor utbyts på marknaden, det vill säga bytesvärdet, ideellt uttryckt i varans pris.

Privatarbetet föremålsiggörs i olika bruksvärden – stolar, kjolar et cetera – och blir på ett specifikt sätt samhällligt arbete. I praktiken blir individuella arbeten ”blott till allmänt och i denna form till samhällligt arbete i det att de verkligen utbyts mot varandra i förhållande till deras varaktighet i tiden. Den samhällliga arbetstiden existerar så att säga blott latent i dessa varor och uppenbarar sig först i deras utbytesprocess”. Karaktären ’allmänt samhällligt arbete’ är därför ”inte en färdig förutsättning utan ett blivande resultat”.⁶⁸ Svaret på värdets fråga blir således: *Time will tell*.

Ibland förkortar Marx det värdebildande (abstrakta) arbetet till mänskligt arbete eller samhällligt arbete – ofta med tillägget ”som sådant”. Men mänskligt arbete som sådant bildar inte varornas värde; inte heller samhällligt arbete som sådant eftersom allt arbete är samhällligt på något sätt och i någon mån – det är alltid ett arbete för och tillsammans med andra, om så i olika form i olika samhällsformationer och i olika produktionssätt.⁶⁹

I kapitalismen är det privatarbetet som framställer varor för utbyte på marknaden.⁷⁰ Det förefaller ge vid handen en motsägelse: privatarbete producerar varor, som består av en bruksvärde- och en bytesvärdeaspekt – och,

⁶⁶ Se t.ex. *1861–1863 års manuskript* för ett förtydligande av denna (abstrakta) åtskillnad: ”Som arbetstidens existensform [Dasein] är den värde överhuvudtaget, som existensform för en kvantitativt bestämd arbetstid är den bestämd *värdestorlek* [Wertgröße]” (MEGA II.3.4, s. 1316). PH övers.

⁶⁷ Se K I, ”Förord”, s. 3; även *Supplement*, s. 48. Denna abstraktionskraft var något som de klassiska ekonomerna brast i, påpekar Marx, varför deras abstraktioner kan sägas vara på samma gång för lite abstrakta och allt för abstrakta, se *1861–1863 års manuskript*, MEGA II.3.3, s. 759.

⁶⁸ Marx, *Till kritiken*, s. 36; jfr *1861–1863 års manuskript*, MEGA II.3.3, s. 1150.

⁶⁹ Se t.ex. Marx ”Inledning” (1857): ”All produktion är från individens sida ett tillägnande av naturen inom och förmedlat av en bestämd samhällsform” (s. 47, mod.).

på motsvarande vis, en konkret arbetsaspekt och en abstrakt arbetsaspekt. Värdeaspekten är dock konstituerad av arbetets samhällliga aspekt. Hur blir privatarbetet till samhällligt arbete i varuproduktionen och -utbytet, med andra ord i kapitalismen? Den enskildes arbete blir samhällligt genom det sätt på vilket det förhåller sig till alla andras arbete i form av det samhällliga totalarbetet, i den samhällliga arbetsdelningen, och närmare bestämt i och genom penningen som allmän ekvivalent. Från avsnittet om varans fetischkaraktär:

Det hemlighetsfulla med varuformen består helt enkelt däri att i den åter-speglas för människorna den samhällliga karaktären hos deras eget arbete som föremålsig karaktär hos arbetsprodukten själv, som samhällliga natur-egenskaper hos dessa ting, därmed även producenternas samhällliga förhållande till totalarbetet som ett för dem yttre existerande samhällligt förhållande mellan föremål. Genom detta quid pro quo blir arbetsprodukterna varor, sinnligt översinnliga eller samhällliga ting.⁷¹

I *Till kritiken* illustreras detta fenomen som att den arbetstid som framträder i bytesvärdet som en enskilds arbetstid är den enskildes arbetstid utan åtskillnad från någon annan enskilds arbetstid – ”den är alla enskildas arbetstid” och därför ”likgiltigt vilken enskilds arbetstid den är”. Arbetstiden är en ”Samhällelig storhet” och ”blott som sådan allmän storhet”.⁷² Det sker som om alla enskildas arbetstid slogs ihop till en samhälllig totalarbetstid som fördelas ut som bråkdelar på alla enskilda, med följd att den tid som den enskilde behöver för att producera en vara är den samhällligt erforderliga arbetstiden.

En varas värde utgörs alltså inte av den arbetstid som är nedlagd på just den varan utan bestäms av samhällets totala tid. Dess ”verkliga värde bestäms inte av dess individuella utan dess samhällliga värde, dvs. inte av den

⁷⁰ Privatarbetet har i praktiken (och på kapitalets nivå) med enskilda firmor och inte individer att göra.

⁷¹ K I, s. 63.

⁷² *Till kritiken*, s. 21.

arbetstid som det i praktiken kostar producenten i det enskilda fallet utan den för dess produktion samhälleligt erforderliga arbetstiden”.⁷³

Det är just det sätt på vilket privatarbeten förhåller sig till varandra som bestämmer deras karaktär som abstrakt arbete, den aspekt av det varuproducerande arbetet som bildar värde. I första utgåvan av *Kapitalet I* förtydligar Marx denna något besynnerliga omständighet, och påpekar att abstrakt arbete inte är en aspekt av mänskligt arbete utan en formbestämning i det kapitalistiska produktionssättet som tar ett konkret och särskilt arbete i besittning (mer om det nedan).

Återigen, hur blir den enskildes arbete samhälleligt arbete, en del av det samhälleliga totalarbetet? Jo, genom produktutbytet baserat på den samhälleliga arbetsdelningen, kort sagt genom utbytet av varor på (världs-) marknaden. Alla enskildas särskilda arbete *likställs* i detta utbyte genom att utbytas mot en allmän ekvivalent – mot pengar. Som Marx anmärker i *1861–1863 års manuskript*:

först foreign trade, marknadens utveckling till världsmarknad utvecklar det *abstrakta arbetet* till samhälleligt arbete. Den abstrakta rikedom, värde, pengar – hence det *abstrakta arbetet* utvecklar sig i så måtto som det konkreta arbetet utvecklar sig till en världsmarknaden omfattande totalitet av olika arbetslag. Den kapitalistiska produktionen beror på *värdet* eller på utvecklandet av det i produkten inbegripna arbetet till samhälleligt [arbete]. Detta emellertid blott på basis av foreign trade och världsmarknaden. Detta alltså som på samma gång förutsättning för och resultat av den kapitalistiska produktionen.⁷⁴

⁷³ K I, s. 275. Med utvecklingen av varans kategori till kapitalistiskt producerad vara är det än mer omöjligt att lokalisera en enskild, särskild varas ’individuella värde’ eftersom vi då betraktar en varumassa i vilken en enskild vara, som ett (genomsnitts-) exemplar (av sitt slag) endast räknas som en bråkdel av ”det idealt skattade totalarbetet som faller därpå”; vid prisbestämningen av en enskild vara (teoretiskt, analytiskt) utgör denna blott ”en ideell del av den totalprodukt kapitalet reproduceras i” (”Omedelbara produktionsprocessens resultat”, s. 658). Överhuvudtaget handlar inte Marx ekonomikritik om att bestämma enskilda varors relativpriser.

Med världsmarknaden, som i framställningen av kapitalet tjänar både som förutsättning och resultat, ”utvecklas varornas värde i världsmåttstock”. Först här fungerar penningen som samhälleligt omedelbar förverkligandeform för ”mänskligt arbete in abstracto”; först här blir dess ”existenssätt adekvat för dess begrepp”.⁷⁵

Slutligen, vad är värdets form? Det enkla svaret är: dess bytesvärde, dess värdeform eller pris. Det framgår redan av avsnittets rubrik i *Kapitalet I* (”Värdeformen eller bytesvärdet”). Om varans bruksvärdeform är dess materiella form som tyg, tåg och thinner är dess värdeform dess ekonomiska, samhälleliga form. Kännetecknande för varuformen är att en vara är ett sinnligt översinnligt, samhälleligt ting; dess värdeform är just dess översinnliga, samhälleliga form.

Först som allmän värdeform motsvarar värdeformen värdebegreppet.⁷⁶ Denna form är en övergångsform till allmän ekvivalensform, som alltså är varans och värdets penningform, tillika formen för värde överhuvudtaget. Redan i den utvecklade värdeformen framgår att en enskild varas värde framträder i varuvärlden, och först därmed framträder detta värde självt ”verkligt [Wahrhaft] som gelé av åtskillnadslöst mänskligt arbete”,⁷⁷ som *abstrakt arbete*. Det går alltså att utifrån detta dra slutsatsen att värdeform och värdebegrepp motsvarar varandra i och med penningformen, som är ett specifikt uttryck för bytesvärdet, en varas bytesvärdeaspekt, som enhet av kvaliteten värde överhuvudtaget och kvantiteten samhälleligt nödvändig arbetstid. När vi i diskussionen om Marx värdelelära som värdeformsteori talar om ’värdeformen’ är det en övergripande beteckning på värdeformen överhuvudtaget, som allmän ekvivalentform, som penningform.⁷⁸

⁷⁴ Marx, *1861–1863 års manuskript*, MEGA II.3.4, s. 1385. PH övers. Jfr K I, s. 510f. n21*.

⁷⁵ K I, s. 122.

⁷⁶ Se Marx: ”Tillägg. Värdeformen”, i *Supplement*, s. 101.

⁷⁷ ”Tillägg”, s. 99.

⁷⁸ Jfr K I, s. 60.

VIII

Kapitalet är inte ett ting utan ett bestämt samhälleligt produktionsförhållande som tillhör en viss historisk samhällsformation och får sitt uttryck i ett ting, och ger detta ting en specifik samhällelig karaktär. – Marx, *Kapitalet III*

Vad gäller värdet är det enligt Åström något vi kan, bör och ska ta kontrollen över, underordna oss och använda för att beräkna och allokera det samhälleliga arbetet i socialismen. Kapitalet däremot kan inte tas över, påpekar han, på grund av dess tvång att ackumulera. För att återknyta vad Åströms resonemang implicerar till Marx terminologi skulle vi, ad absurdum, kunna säga, att om kapital är självförmerande värde så vill Åström avskaffa uttryckets första led – både *självet* och *förmerandet* – men alltså behålla värdet. Det kvarstår, men ska inte förmeras och inte vara samhällets dominerande makt som förökar sig genom att tillägna sig andras (mer-) arbete. Det ska vara ett fenomen som ett framtida 'vi', som styr den samhälleliga (re-) produktionsprocessen, har underordnat oss.

Vi skulle kunna relatera resonemanget till Marx framställning av den kapitalistiska produktionsprocessen i *Kapitalet I*: Å ena sidan är den en enhet av arbetsprocess och värdebildande process, där det förra har sin motsvarighet i kategorin konkret arbete och det senare i abstrakt arbete. Å den andra är den som värdebildande process närmare bestämt värddeförmerande process, det vill säga mervärdeproducerande process. Om vi följer Åströms argumentation ska den senare aspekten avskaffas och den förra bibehållas. Med andra ord ska arbetsprocessen alltså fungera värdebildande, men inte längre mervärdeproducerande. Implikationerna av det blir, bland annat, att arbetsprocess och värdebildande process sammansmälter i en och samma process, som två ord för ett och samma fenomen. Det är för övrigt så det ser ut i kapitalismen, som enligt varufetischismen får det att framstå som att kapitalistisk produktion är mänsklig arbetsprocess som sådan.

Nu är det emellertid så att en kapitalistisk produktionsprocess ska förstås som värddeförmerande process; det är bara så den är begriplig. Det är profitjakten, som grundar sig på kapitalet som självförmerande värde, som

är drivkraft, och över- och genomgripande syfte och mål för kapitalismen.⁷⁹ Beträktat utifrån det perspektivet är värdebildande process – liksom arbetsprocess – blott moment av den värdeförmerande processen, ett abstrakt i-sig och som sådant en ensidig aspekt som inte existerar positivt i sig självt, så att säga utanför den kapitalistiska produktionsprocessen.⁸⁰

För att dra fram implikationerna av Åströms resonemang: Kapitalets kretslopp är Pengar – Vara – mer Pengar (P–V–P'). Att så att säga byta 100 kr (P) mot 100 kr (P) är i kapitalistiskt hänseende en absurditet. Med det vill jag bara påtala att det inte går att avbryta den värdeförmerande processen vid dess, så att säga, värdebildande moment och med det tro att man har nått en punkt när kapitalet, som ackumulation, avskaffats till förmån för en enkel reproduktion baserad på 'värde', förstått som samhälleligt nödvändig arbetstid. Arbetsprocess och värdebildande process existerar inte i sig själva, empiriskt, positivt, när den värdeförmerande aspekten abstraherats från. De är underordnade och inordnade i värdeförmeringsprocessen förstådd som kapitalistisk produktionsprocess. I Marx framställning är de blott begreppsliga steg i en teoretisk utveckling av den kapitalistiska produktionsprocessen som mervärdeproducerande process.

IX

Hur ska en teoretisk presentation av kapitalet se ut och hur ska den inledas? Denna fråga är särskilt trängande för en dialektisk framställning, som till exempel Marx *Kapitalet*. En dialektisk vetenskaplig-kritisk framställning får,

⁷⁹ Jfr Marx "Urtext" (1859): "Det aktiva värdet är endast mervärdesättande värde [...]. För det värde som håller fast vid sig självt som värde sammanfaller därför förmering vid självbibehållande, och det vidhåller sig självt endast därigenom att det ständigt strävar utöver sin kvantitativa begränsning [Schranke], som motsäger dess inre allmänhet" (MEGA II.2, s. 81). PH övers.

⁸⁰ Jfr "Urtext", s. 82. För Marx metodologiska förfaringssätt ang. abstrakta moment, ensidighet och i-sig, se anmärkningen i den första utgåvan av *Kapitalet I* i början av framställningen av värdeformen, det relativa värdets enkla form: "De skilda bestämningar som den innehåller är dolda, outvecklade och abstrakta, och kan därför bara med viss ansträngning av abstraktionskraften åtskiljas och fasthållas" (*Supplement*, s. 48). I en not påpekar han: "Den är i viss mån pengarnas cellform, eller, som Hegel skulle säga, *pengarnas i sig*" (s. 48n).

⁸¹ Se t.ex. Marx ovan anförda brev till Kugelman den 11 juli 1868 (*Brev i urval*, s. 86).

så att säga, inte förutsätta en vetenskap före vetenskapen, som Marx anmärkte gentemot Ricardo.⁸¹ En dialektisk framställning är inte axiomatisk, utan en systematisk begreppsutveckling som går från det enklaste (abstrakta) till det sammansatta (konkreta).⁸² Om vi, som i värde läran, har att göra med kategorier som är internt relaterade och således förutsätter varandra (och inte blott adderas till varandra som i en kedja av yttre länkar) är det inte omedelbart givet vilken kategori som bör framställas först. Marx börjar med varan, som ett konkret, vardagligt och tillsynes enkelt föremål.

En av Åströms angreppspunkter mot värdeformsparadigmet, exemplifierat av Chris Arthur, som också tjänade som utgångspunkt för många inom Sic och Endnotes, är att om man utgår från värdeformen, och från den utvecklar penningformen och därefter kapitalformen, och först introducerar det värdeproducerande abstrakta arbetet efter att värdeformen förutsatts, så kan man bara analysera en kapitalistisk ekonomi. Om man istället, rent logiskt, utgår från abstrakt arbete, som mänskligt arbete i allmänhet, så föreligger ingen logisk nödvändighet att det antar bytesvärde som sin (värde-) form, och därmed inte heller i förlängningen formen av kapital, som självförmerande värde. Som logisk hypotes kan detta abstrakta arbete lika gärna anta en form som istället för marknadens anarki överensstämmer med en socialistisk planerad ekonomi, där arbetet allokeras medvetet.

Men som framhävts ovan, abstrakt arbete är en rent samhällelig formbestämning av mänskligt arbete, internt relaterat till kapitalismen, till allmän varuproduktion och en allmän ekvivalent (pengar). Det är inte en arbetets abstraktion som återfinns blott i den formella logikens skuggvärld. Abstrakt arbete, som värdets substans och källa, är självt bestämt som sådant av värdeformen och värde lagen. Denna förutsättning är således själv förutsatt. Som Marx påpekar: "För att kunna utveckla kapitalbegreppet är det nödvändigt att utgå inte från arbetet utan *värdet* och till och med från det redan i cirkulationsrörelsen utvecklade bytesvärdet. Det är lika omöjligt att gå direkt från

⁸² Som fundamental förutsättning har denna begreppsframställning sinne världens praktiska fenomen, och det gäller i synnerhet förekomsten av människor som lever och producerar tillsammans och därigenom reproducerar sina produktionsförhållanden. Se t.ex. 1857 års "Inledning" och "Den tyska ideologin".

arbetet till kapitalet som att gå från de olika människoraserna till bankiren eller från naturen till ångmaskinen”.⁸³

Marx tar själv sin utgångspunkt i den klassiska ekonomins härledning av arbetet från en varus bytesvärde, även om han påpekar det begränsade och ensidiga i denna generalisering. Medan natur och arbete samverkar i framställningen av bruksföremål är det, påpekar han, en tautologi att säga att endast arbete bildar bytesvärde.⁸⁴ Detta på grund av att bytesvärdet, och det värde som framträder i detta, är en rent samhällslig, mänsklig praktisk relation, ett samhällsligt produktionsförhållande som (nödvändigtvis) framträder i varornas bytesvärden, närmare bestämt i deras priser.

Ovan anfördes den kritiska frågan *par excellence* i Marx värdelära: *varför* framställer sig arbetet i värdet, och dess mängd, som arbetstid, i värdestorleken? Det är de formerna som avslöjar att de tillhör ett samhälle där produktionsprocessen behärskar människan, människan ännu inte denna.⁸⁵ Varför arbetet antar värdeform och dess kvantitet mäts i samhällsligt nödvändig arbetstid är en samhällsligt-praktisk fråga, inte ett logiskt, än mindre fysiologiskt resultat av mänskligt arbete som sådant. Värde är inte en naturgiven produkt av en det mänskliga arbetets ”övernaturliga skapar-kraft”.⁸⁶ Värde ska därför inte förstås snävt ekonomiskt eller tekniskt utan som ett historiskt bestämt förhållande.⁸⁷ Åström, och många andra, fattar dock *i praktiken* kapitalet som ’ting’ och inte som en relation.

Varans mystiska karaktär har sin grund i det varuproducerande arbetets dubbelkaraktär. Å ena sidan ger det upphov till arbetsproduktens varuform och dess mystiska karaktär. Å andra sidan är detta arbete självt *formbestämt* som varuproducerande, närmare bestämt dess specifikt samhällsliga karaktär

⁸³ Marx, *Grundrisse*, MEGA II.1, s. 183; även i *1861–1863 års manuskript*, MEGA II.3.1, s. 28. PH övers.

⁸⁴ Marx, *Till kritiken*, s. 24.

⁸⁵ Se K 1, s. 70.

⁸⁶ Se Marx, ”Kritik av Gothaprogrammet”, s. 65, kursiverat i originalet.

⁸⁷ Förstått som ett samhällsligt förhållande är kapitalet inte ett enkelt förhållande utan ska förstås som process. Jfr *Grundrisse*, s. 94, 95; *1861–1863 års manuskript*: ”Som values framställer de endast människornas förhållanden i sina produktiva verksamheter” (MEGA II.3.4, s. 1317). PH övers. Denna anmärkning är central, men kan inte utvecklas tillfredsställande här. Den har med Marx metod att göra, och framhäver undertiteln till *Kapitalet*: ”Kritik [!] av den politiska ekonomin”.

som värdebildande abstrakt arbete. Det förtydligas i första utgåvan av *Kapitalet I*, i tillägget ”Värdeformen”:

Inom värdet förhållandet och det däri inbegripna värdeuttrycket gäller inte det abstrakt allmänna som egenskap hos det konkreta, sinnligt-verkliga, utan tvärtom det sinnligt-konkreta som blott framträdelse- eller bestämd förverkligandeform för det abstrakt-allmänna.⁸⁸

Således är värdebildande abstrakt arbete inte en egenskap hos konkret-nyttigt mänskligt arbete; det är så att säga inte de konkreta arbetslagens minsta gemensamma nämnare. Skrädderiarbete, för att ta Marx exempel, besitter inte i sin relation till linnevävsarbetet ”den allmänna egenskapen att vara mänskligt arbete”.⁸⁹ Tvärtom blir ett konkret arbete (givet antagandet av en penningvara (guld) så här långt i Marx utveckling) till framträdelse- och förverkligandeform för den kvalitativa egenskapen mänskligt arbete som sådant.

I avsnittet ”Allmän värdeform” i det första kapitlet anmärker Marx, vilket kastar ljus över det problem vi här ägnar oss åt, att ”Den allmänna värdeformen, som framställer arbetsprodukterna endast som geléer av åtskillnadslöst mänskligt arbete, visar genom sin egen konstruktion att den är varuvärldens samhälleliga uttryck. Så uppenbarar den att [!] i denna värld arbetets allmänt mänskliga karaktär utgör dess specifikt samhälleliga karaktär”.⁹⁰ Kvaliteten ’allmänt mänskligt arbete’ är, kort sagt, dess ’specifikt samhälleliga karaktär’ i kapitalismen, inte en egenskap hos mänskligt arbete i sig.

⁸⁸ Marx, *Supplement*, s. 89f. Det utvecklas i nästa stycke: ”Denna förvrängning varigenom det sinnligt-konkreta bara gäller som framträdelseform för det abstrakt-allmänna – inte omvänt det abstrakt-allmänna som egenskap hos det konkreta – karakteriserar värdeuttrycket. Det gör samtidigt förstäelsen av värdeuttrycket besvärlig” (*Supplement*, s. 90). Jfr K I, s. 51, och s. 66: ”När jag säger att rock, stövlar osv. förhåller sig till linneväv som det allmänna förkroppsligandet av abstrakt mänskligt arbete, så är det rubbade i detta uttryck iögonfallande. Men när producenterna av rockar, stövlar osv. sätter dessa varor i relation till linneväv – eller till guld och silver, vilket inte ändrar något i sak – som allmän ekvivalent, så framträder för dem deras privatarbetens förhållande till det samhälleliga totalarbetet i just denna rubbade form”.

⁸⁹ *Supplement*, s. 90; jfr s. 65: ”Nu besitter emellertid inget av dessa privatarbeten i sin naturform denna specifikt samhälleliga form av abstrakt mänskligt arbete [...]”. PH emfas.

⁹⁰ K I, s. 58. Denna form är en övergångsform till allmän ekvivalentform, dvs. penningform.

Värdebildande abstrakt arbete ska således inte förstås som en gemensam egenskap hos olika konkreta arbeten när vi abstraherat bort deras konkreta formbestämningar, även om det framstår så när vi inledningsvis följer Marx analytiska härledning. Denna arbetets abstraktion är å ena sidan en analytisk abstraktion, som vi kan nå genom en detaljerad analys av varans bytesvärde, dess värdeform. Å andra sidan är den en realabstraktion, en abstraktion av mänskligt konkret arbete som har praktiskt effektiv verkan på och över det borgerliga samhällets individer,⁹¹ dagligen och stundligen på den kapitalistiska marknaden. Det slags abstraktion som behärskar individerna, förstått så, är *värdelagen*, vilken likt en samhällelig naturlag underordnar sig dessa.

X

Hur upphäver man ett samhälleligt förhållande? Att avskaffa pengar handlar inte, inte endast eller ens främst, om att avskaffa klingande mynt som betalningsmedel; avskaffandet av kapitalet inte om att avskaffa maskiner eller infrastruktur – eller ens chefen som chef.⁹² Det vore ett ytligt och naivt perspektiv. Att avskaffa ’kapitalistiska kategorier’ är än mindre något diskursivt avskaffande. Inga begrepp faller färdiga från skyn; inga begrepp kan heller sändas åter ut i atmosfären. Det som avskaffas är de samhällliga relationer som kommer till uttryck i ekonomiska kategorier och begrepp.⁹³ Det handlar inte om att – med svärd av trä och potta på huvudet – angripa ”värdet”, ”kapitalet”, ”(världs-) marknaden” et cetera. Kommuniseringsper-

⁹¹ Se invändningen mot Adam Smith i *Till kritiken*: ”Han förväxlar ständigt bestämmandet av varornas värde genom den arbetstid de innehåller med bestämmandet av deras värde genom arbetets värde, trasslar överallt in sig vid detaljanalysen och märker inte den objektiva likhet som samhällsprocessen med våld fastställer mellan icke lika arbeten, utan uppfattar detta som de individuella arbetenas subjektiva likställande” (s. 52f.).

⁹² Vi kan hos Åström skönja den traditionella (programmatistiska!) hållningen att ’vi’, arbetarklassen, är bättre lämpade än dagens chefer och statstjänstemän att styra produktionen och att vi därför inte skulle behöva dem. Med dem borta, kunde vi så sätta en socialistisk planerad ekonomi i verket.

⁹³ Jfr Marx brev till Annenkow, 28 dec. 1846: ”[Proudhon] har inte insett, att de ekonomiska kategorierna bara är abstraktioner av dessa verkliga förhållanden och att de behåller sin realitet bara så länge dessa förhållanden består”. Han förmår därför inte, menar

spektivets förespråkare är inte några ”revolutionens alkemister” (Marx).⁹⁴ Detta perspektiv, i den här framförda förståelsen som teoretisk härledning från dagens situation, handlar varken om tro eller visshet, utan om hopp och insats – med all risk det implicerar. Det handlar om att alternativen är värre, eller helt utsiktslösa och historiskt passerade. Att de ses som historiskt passerade har i sin tur med teorin att göra. Kommunistisk teori handlar inte om att torgföra profetior, inte om att föregripa, utan om att begripa.

Det handlar om att begripa något som ännu inte ägt rum, utifrån en kritisk förståelse av den rörelse som i sitt bestämda handlande pekar utöver sig självt och med det utöver den borgerliga horisonten. Kommunistisk teori handlar således mer om dagens förhållanden än morgondagens möjligheter, och är därför väsentligen *ex negativo*, en negativ bestämning utifrån vår tid. Om det förefaller vara en rent abstrakt negation av kapitalet, att kommunismen så att säga är vad kapitalet inte-är, så kan det sägas gälla vår teori och vårt perspektiv. I praktiken, i etablerandet av kommunistiska relationer är det en bestämd negation, som så att säga bygger något nytt på spillrorna av det gamla, på de vrakdelar, inklusive den etablerade kunskapen, som kan komma till användning. Det hindrar inte från att på något sätt prognostisera framtiden, som de gamle talade om som en revolutionär *strategi*, utifrån ett *perspektiv* som baseras på denna teoretiska avledning och på vår tolkning och förståelse av historien. Men det finns mindre att mer utförligt säga om en möjlig framtid än vad Åström, och andra utopiska scheman, gör anspråk på. Kommunismen är varken ett logiskt eller nödvändigt resultat av den kapitalistiska utvecklingen utan en motsättning, och samtidigt en revolutionär, omvälvande, (upp-) lösning av denna fundamentala motsättning som finns inneboende i kapitalet, det vill säga klasskampen.

Vad avskaffandet av de kapitalistiska kategorierna består i, banalt uttryckt, är att göra annorlunda, att handla gemensamt under revolutionära omständigheter. Ofta tar det sig formen av att man konfronterar chefen, politikern, fackbossen, snuten som inkarnationer av dessa abstraktioner

Marx, ”uppfatta de politisk-ekonomiska kategorierna som abstraktioner av de verkliga, historiskt föränderliga förhållandena [...]” (*Brev i urval*, s. 15).

⁹⁴ Se MEGA I.10, s. 283, PH övers.

(samhälleliga roller, institutionaliseringar). Och det redan långt före en revolutionär situation har uppstått. Det är så att säga befälgången i den kapitalistiska vardagen. Samtidigt som kapitalet förkroppsligas i kapitalisten, antar det materiell form i maskineriet, i produktionsmedel och livsmedel.⁹⁵

Det är en karakteristisk förvändning av sakförhållandet i kapitalismen, att abstraktioner som värde och kapital hemsöker fabriker och tar de borgerliga individerna (arbetare och kapitalister och övriga) i besittning så att de senare framträder på den kapitalistiska arenan som karaktärsmasker, som personifieringar av ekonomiska förhållanden. Skjut en chef, och han försvinner som privatperson, men chefen som roll och funktion kvarstår, eftersom kapitalet kvarstår, och det måste finna en kropp att ta i besittning för att kunna göra sin spökvandring över jorden.

Vi har sett hur Åströms närmast formallogiska resonemang leder till besynnerligheter som ter sig tämligen avlägsna från Marx dialektiska framställning av kapitalet i *Kapitalet*: Han vill behålla värde men inte värdet förmering; produktionsprocessens aspekt av värdebildande process, men inte som värdet förmerande process, men ska icke desto mindre producera ett överskott. Därmed vore kapitalet avskaffat eftersom 'ackumulationen' inte längre skulle vara det övergripande syftet med den samhälleliga (re-) produktionen.

Han menar att 'abstrakt arbete', förstätt som 'mänskligt arbete i allmänhet', och 'värde', förstätt som detta arbete mätt efter den 'samhälleligt nödvändiga arbetstiden', skall fortleva efter kapitalismen, inte bara för att de för honom betecknar överhistoriska kategorier (och fenomen) utan därför att endast på basis av dessa kategorier kan 'socialismen' på ett rationellt sätt ta vara på, utveckla – och sedan successivt avveckla – arbetets produktivkraft och dess nivå, för att "frihetens rike" skall kunna breda ut sig allt mer i takt med att "nödvändighetens rike" krymper ihop.

Kort sagt, Åström vill skala av det kapitalistiska produktionssättets tillfälliga form för att uppenbara en evigt naturlig mänsklig produktion: arbete och arbetsprocess i allmänhet – detta spöke som i och för sig enligt Marx alltså inte existerar. Det finns ingen produktion i allmänhet, bara sär-

⁹⁵ Jfr Marx, "Den omedelbara produktionsprocessens resultat", s. 604.

skild produktion i motsvarande former. I kapitalismen, i den på (mer-) värde grundade produktionen framträder icke desto mindre arbete och produktion som allmänt – och i denna form specifikt samhällligt.

* * *

Jag har emot detta argumenterat för att värde och abstrakt arbete är kategorier (relationer) som har med kapitalismen att göra, och att de avskaffas i samma revolutionära process som avskaffar alla bärande kategorier som uttrycker klassförhållandena under det kapitalistiska produktionsättet, inklusive klasserna själva.

Vidare har jag framhåvt att kommunism väsentligen handlar om praxis, om andra sätt att agera samhällligt, samfällt och enskilt, och att den mänskliga verksamheten måste stöpas om i annan form än den kapitalistiska arbetsdelningen, inte bara mellan branscher, nationer eller kön, utan även, och kanske mest grundläggande i det här sammanhanget, mellan 'arbete' och 'fritid'. Denna omstöpning på samma gång uttrycker och iscensätter detta formförändrade innehåll. Så länge arbetsproduktiviteten hålls som övergripande syfte och medel kvarstår tvånget att effektivisera, och att exploatera de omedelbara producenterna (för 'det allmännas' bästa), att därmed klasser och förtryck kommer att kunna leva kvar eller åtminstone återuppstå – som akuta former för kontrarevolutionen.

Vi har även sett att den nivå på vilken Åström lagt sina invändningar mot kommuniseringsperspektivet gör att ett bemötande måste inriktas redan på en mer abstrakt nivå av revolution och kommunism som sådana, inte som specifik bestämning och form som kommunisering, som vår tids revolutionära perspektiv.

Det finns hos Åström, liksom i så många andra utopiska program och skisser genom historien, ett auktoritärt drag, om så outtalat och oavsiktligt. För att återknyta till citatet som fått tjäna som mått för denna text så är det ett utopiskt drag i Åströms invändningar mot kommuniseringsperspektivet

att söka vädja till vårt förnuft när det kommer till ett efterkapitalistiskt alternativ till dagens elände. Snarare, draget till sin spets, som jag har sett mig nödgad att göra, är det en blandning av naivitet (vad gäller kapitalismen, klasskampen och kontrarevolutionen) och dystopi (planstat) som framträder i Åströms ståndpunkter. Han missar därför att utveckla en produktiv kritik av både kommuniseringsperspektivet, så som det företräds i synnerhet av TC, och värdeformsparadigmet, så som det företräds av Chris Arthur. Tack och lov är inte sista ordet sagt i och med detta.

mars 2022